

“LÂ FETÂ İLLÂ ALİ” : MANZUM CENK-NÂMELERDE HZ. ALİ’NİN FÜTÜVVET AHLÂKI

“Lâ Fetâ İllâ Ali”: Hz. Ali’s Futuwwa Morality In Verse Cenk-names

Dr. İlyas KAYAOKAY

Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Tunceli, Türkiye, kayaokay_2323@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received:
22.08.2022

Kabul/Accepted:
14.09.2022

Sayfa/ Page:
68-80

Öz

Fütüvvet; genel olarak kâmil bir insanın sahip olması gereken çeşitli iyi ahlâk, huy ve davranışları ifade eder. Fütüvvetin Hz. Âdem ile başladığı ve peygamberlere intikal ettiği, en sonunda Hz. Muhammed’e ondan da Hz. Ali’ye geçtiği rivayet edilir. Hz. Ali, fütüvvetin piri olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber tarafından onun şanı için söylendiği ifade edilen “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr” kelamı buna delil olarak gösterilir.

Makalede “fetâ”ların başı olarak kabul edilen Hz. Ali’nin üstün vasıf ve ahlaki, cenk-nâmeler düzleminde ele alınmıştır. Hz. Ali cenk-nâmelerine bütüncül bir bakış açısıyla baktığımızda onun yalnızca kılıcı ve cesaretiyle ön plana çıkmadığı, layık görüldüğü “fetâ” unvanının tüm gereklerini taşıdığı anlaşılmıştır. Bugüne kadar cenk-nâmeler ile fütüvvet-nâmeler arasındaki ince bağa hiç temas edilmemişti. Fütüvvet-nâmelerde izah edilen Hz. Ali’nin üstün ahlâkına dair ibarelerin aslında cenk-nâmelerde anlatıldığını görmekteyiz. Seçtiğimiz manzum cenk-nâme örneklerinden hareketle onun fütüvvet ahlaki ortaya konulmuştur.

Manzum cenk-nâmelerde Hz. Ali, sadece kaba kuvvetiyle hareket eden bir kahraman değildir. Hz. Ali’nin; âdil insan oluşu, cömertliği, diğerkâmlığı, dürüstlüğü, fedakârlığı, feraseti, aklı ve zekâsı, ilmi, hoşgörülü oluşu, hatasını idrak edebilmesi, iyilik yapmaya olan düşkünlüğü, kanaatkârlığı, vicdan ve merhameti, nefisine olan hâkimiyeti, sabrı, öfke ve gazaptan kaçınması, tevazuu ve daha pek çok üstün hasletleriyle gerçek bir fütüvvet lideri olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, fütüvvet, cenk-nâme, mesnevi, ahlâk

Abstract

In this article, the superior qualities and morals of Hz. Ali, who is accepted as the leader of the “fetâ”, are discussed at the level of cenk-names. In this context, when we look at Hz. Ali’s cenk-names from a holistic perspective, it is understood that he did not only stand out with his sword and courage, but also carried all the requirements of the title of “fetâ” for which he was deemed worthy. Until now, the thin bond between cenk-names and futuwva-names had never been touched upon. We see that the expressions about Hz. Ali’s superior morality, which are explained in the futuwva-names, are actually explained in the cenk-names. His futuwva morality has been revealed based on the verse examples of cenk-nâme we have chosen. In verse cenk-names, Hz. Ali is not a hero who acts only with his brute strength. Being a just person, generosity, altruism, honesty, self-sacrifice, foresight, intelligence, knowledge, tolerance, being able to realize his mistake, fondness for doing good, contentment, conscience and mercy, self-control, patience, avoiding anger and wrath, It has been understood that Hz. Ali is a real futuwva leader with his humility and many other superior qualities.

Keywords: Hz. Ali, futuwva, cenk-name, masnawi, morality

Atıf/Citation: Kayaokay, İ. (2022). “Lâ fetâ illâ Ali”: manzum cenk-nâmelerde Hz. Ali’nin fütüvvet ahlaki. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(14), 68-80.

Giriş

“Fütüvvet” kelimesi, Arapça “yiğit, genç, cömert, delikanlı” manalarına tekabül eden “fetâ” kelimesinden (çoğulu; fityan, fitye) türemiş olup “gençlik, delikanlılık, cömertlik, mertlik, yiğitlik” anlamlarına gelir. “Fetâ” Farsçada “civanmerd”; Türkçede ise “ahı” (akı) kelimesiyle karşılanmıştır (Ateş, 1977, s. 3; Ocak, 1996, s. 262; Köksal, 2021, s. 427). Umumiyetle “fetâ ve fütüvvet kelimeleri sûfi ve tasavvuf anlamında kullanılmakla beraber tasavvufta bu terimlerden çok defa sûfide bulunan fedakârlık, diğerkâmlık, iyilik, yardım, insanseverlik, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi ahlâki nitelikler kastedilir. Böylece gerçek yiğitlik, kahramanlık, cesaret ve mertliğin bu ve benzeri niteliklere sahip olmayı gerektirdiği anlatılmak istenir” (Uludağ, 1996, s. 259). Süleyman Ateş fütüvveti kısaca, “her kötülüğü terk etmek ve her güzel huyu her hâlde ve her zaman yapmak” şeklinde tanımlar (Ateş, 1977, s. 4). Fütüvvet konusunda pek çok eser yazılmış olup ideal Müslüman ve her bakımdan kâmil insanlarda bulunması gereken sıfatlar izah edilmiştir. Özellikle Horasanlı Muhammed es-Sülemî’nin (ö. 1021) *Kitâbü’l-Fütüvve*’si bu alanda yazılmış ilk eserdir. Süleyman Ateş’in neşriyle (1977) Türkçeye kazandırılan eserde, “fütüvvet gereklerinden biri de” kalıp ifadesiyle “fetâ”larda bulunması gereken hasletler, ahlak, huy ve davranışlar yer yer ayet ve hadislerle de desteklenerek izah edilmiştir. Onun bu eseri, fütüvvet-nâme geleneğinin başlangıcı kabul edilmiş ve Türk-İslam edebiyatında, fütüvvet ahlakından söz eden çeşitli tasavvufi mahiyetli eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserler, Ahi fütüvvet-nâmeleri ile karıştırılmamalıdır. M. Fatih Köksal, iki fütüvvet-nâme türünün farkını şu şekilde ortaya koymaktadır: “Diğer tarikat zümreleri için yazılan fütüvvetnâmelerin Ahi fütüvvetnâmelerinden temel ayrılık noktasının, diğerleri bir tür “erkân-nâme” hüviyetinde ve bütünüyle tasavvufî metinler iken Ahi fütüvvetnâmelerinde “meslek” vurgusunun güçlü olması ve Ahiliğe mahsus kimi ritüellere yer verilmesi olduğu söylenebilir” (2021, s. 429).

Fütüvvet ehli sonradan teşkilâtli bir kurum hâline gelmiştir. Bu “dönemde şed (kemer) kuşanmaları, şalvar giymeleri, tuzlu su içmeleri, her sanatın bir pîri olduğuna inanmaları, aralarında örgütlenip disiplin içinde mesleklerini icra etmeleri, birbirlerini kardeş bilerek iki fetâ arasında özel bir kardeşlik kurlmaları, “Ali’den başka fetâ, Zülfikar’dan başka kılıç yoktur” deyip Hz. Ali’yi pîr ve baş fetâ tanımları, son zamanlarda sûflikten farklı bir hüviyet göstermelerine sebep olmuştur” (Uludağ, 1996, s. 261). Bu hususu yazılan tüm fütüvvet-nâme türündeki eserlerde de görebiliyoruz. Fütüvvetin Hz. Âdem’den başlayarak peygamberlere ve en sonunda Hz. Muhammed’e intikal ettiği ve ondan da Hz. Ali’ye geçtiği, bundan ötürü “baş fetâ”nın, şed (bel bağı) sahibi Hz. Ali olduğu ifade edilir. Mesela Sabuncuoğlu Şerafettin *fütüvvet-nâmesinde* “fetâ”nın Hz. Ali’ye geçiş süreci ve ondan da Selman-ı Farisî’ye geçişi teferruatıyla anlatılır (Köksal, F. ve Ayçiçeği, B. 2020, s. 49-93).

Hz. Ali, bazı tarikatların silsile-nâmelerinde Hz. Peygamber’den sonra gelmektedir. Pek çok tarikat silsilesi onunla başlamaktadır. “Ahilik-Fütüvvet ahlakının esası Hz. Peygamberin direktifleridir. Peygamber ahlakının sahabe içindeki en mükemmel temsilcisi ise Hz. Ali’dir. Bütün tasavvuf disiplinlerinde esas olan Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, fütüvvet ve ahilikte daha fazla dikkat çekmektedir. Bunun sebebi ise “fetâ” sıfatının Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali’ye verilmiş olmasıdır” (Bekki ve Yalçın, 2019, s. 44). Hz. Peygamber’in, Uhud Gazvesi’nde Hz. Ali’ye, Zülfikar’ı hediye ettiği ve bu esnada “Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ Zülfikâr” (Ali’den başka yiğit, Zülfikar’dan başka kılıç yoktur) dediği rivayet edilir (Öz, 2013, s. 554). Gerek manzum gerek mensur fütüvvet-nâmelerde, Hz. Peygamber’in gazada, Hz. Ali’ye “Lâ-fetâ” dediği etraflıca anlatılır. Tarsuslu Dâ’î, manzum fütüvvet-nâmesinde bu olaya işaret eder:

Zîrâ Hak yolında ol-durur fetâ

Kimse bilmez hak yolu andan öte

Hem didi ol enbiyâlar ser-veri

Bir gazâda “Lâ fetâ illâ ‘Alî” (Dâ’î, Fütüvvet-nâme, b. 218-219)

Hz. Ali ekseninde teşekkül etmiş diğer bazı edebî türlerde olduğu gibi manzum cenk-nâmelerde de Hz. Ali’den başka fetânın olmadığı rivayeti, methiye unsuru olarak zikredilir:

Ol kamu mü’minleriñ cânıdurur

“Lâ fetâ illâ ‘Alî” şânıdurur (Hikâyet-i Yemâme, b. 131)

Buradaki “fetâ” kavramını sadece “yiğitlik” olarak algılayıp anlamını daraltmamak gerekir. Sülemî’nin vurguladığı fütüvvet gereklerinin tamamını haiz olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Hz. Ali cenk-nâmelerini bütüncül bir açıdan ele alarak onun sadece kılıcı, cesareti ve kahramanlığı ile kısacası kaba kuvvetiyle ön plana çıkmadığını, layık olduğu “fetâ” unvanının tüm gereklerine sahip olduğunu manzum cenk-nâmeler düzleminde belirtmek istedik. Makalemizde, fütüvvet-nâmelerde Hz. Ali’nin üstün ahlak ve meziyetleri nasıl ifade ediliyorsa cenk-nâmelerde de onun bu vasıflarının inceden inceye işlenmiş olduğu gösterilmiş, böylece fütüvvet-nâmeler ile cenk-nâmeler arasındaki bağ ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Çalışmamızda Hz. Ali cenk-nâmelerinin manzum ve bilhassa müellifi belirli olanları incelenmeye gayret edilmiştir. Bu bağlamda onlarca cenk-nâme okuması yaptık ve onun ilgili ahlakî özelliğini en iyi yansıtan en az bir örnek seçtik. Örnek sunduğumuz metinler şunlardır:

Şeyyad İsa- Salsal-nâme; Kirdeci Ali- Kesikbaş Destanı; Kirdeci Ali- Ejderha Destanı; Beypazarılı Ma’âzoğlu Hasan- Cenâdil Kalesi Cengi; Beypazarılı Ma’âzoğlu Hasan- Selâsil Kalesi Cengi; Nakîboğlu Taceddin- Aden Kalesi Cengi; Yusuf-ı Meddah- Hikâyet-i Yemâme; Yusuf-ı Meddâh- Sehâvet-i İmâm Ali; İbrahim Şükrî- Kan Kalesi Cengi; İbrahim Şükrî- Hâver-zemîn; Müellfi meçhul- Hz. Ali- İfrit Cengi. Bu eserlerden beyitler alınırken eserin adı ve beyit numarası belirtilmiştir.

Çalışmamızda mukayese olması açısından ilk fütüvvet-nâme olarak bilinen Sülemî’nin eseri kullanmıştır. Sülemî’nin eserinde, Türk edebiyatındaki fütüvvet-nâmeleri nakzedecek bir nokta olmadığından tekrara düşmemek adına bu temel eser esas alınmıştır.

1. Manzum Cenk-nâmelerde Hz. Ali’nin Fütüvvet Ahlâkı

1.1. Adaleti

Sülemî fütüvvet sahiplerindeki adalete vurgu yapar ve fütüvveti “Ömer gibi adaletli” olabilmek şeklinde tarif eder (Uludağ, 1996, s. 259). Hz. Ali düşman dahi olsa kimseye zulmetmez. Cenk-nâmelerde onun en belirgin özelliklerinden biri, düşmanı öldürmeden evvel ona bir fırsat tanınması, hasmını Müslümanlığa davet etmesidir. İslam’ı kabul eden kimsenin ne malına ne de canına kasteder.

Hz. Ali, düşmanına karşı bile adaletli davranıp ona zulmü uygun görmez. Kesikbaş hikâyesinde insanlara eziyet eden devi öldürmeye giderken onu uykusunda yakalar. Dev gibi olağanüstü bir yaratık bile olsa, uyuyan, kendini savunamayan birine el sürmeyecek kadar mert ve âdil olan Hz. Ali, böyle sinsice bir durumu yiğitlik ile bağdaştırmaz. Devi uykusundan uyandırarak şartları eşitler ve onu evvela İslam’a davet eder. Müslümanlığı kabul etmeyen dev, Zülfikar ile öldürülür:

‘Alî hem eydür kendüye yâ Ali

Tanrının arslanı ol cömerd velî

Bu ad ile yürümek erlik degil

Bu adı kazanmak erlik degil

Uyur iken ben bunu öldürürsem

Kamu halkı kendüme güldürürsem

Nara urup oyandırayın ben bunu

Hem ana göstereyin erlik kanı (Kesikbaş, b. 78-80)

1.2. Cömertliği

Fütüvvet kelimesinin manalarından biri "cömertlik"tir. Sülemî, fütüvvetin gereklerinden bir diğerinin "cömertlik" olduğunu vurgulayarak Hz. Peygamber'in "Cennet cömertlerin evidir" mealindeki hadisini naklede (Ateş, 1977, s. 27). Hz. Ali, cenk-nâmelerde kerem/cömertlik sahibi olarak zikredilir. Onun eliaçıklığı, muhtaçlara yardımı, her cenk-nâme metni sonunda elde ettiği ganimetleri, halka, fakirlere dağıtmasından anlaşılmaktadır. Hz. Ali'nin cömertlik (sehâvet) vasfının en fazla öne çıktığı cenk-nâme ise, Yusuf-ı Meddâh'ın *Sehâvet-i İmam Ali* mesnevisidir.

Maksur, amcasının kızına âşık, fakir bir kimsedir. Babasından sevdiğini alabilmesinin tek çaresi, Hz. Ali'nin kellesidir. Hz. Ali ile karşılaşan Maksur, ona mağlup olur ve öldürülmek üzereyken ağlayarak derdini ona anlatır. Hz. Ali, bu durum karşısında üzülen Maksur'un sevdiğine kavuşabilmesi için kellesini feda edebileceğini söyler. Hz. Ali, Maksur'dan, kılıcı boynuna vurarak kendisini öldürmesini, böylece sevdiğine kavuşmasını ister. Hz. Ali'nin bu denli cömertliğine Allah rıza göstermez:

Çün 'Alî bildi anıñ hâlin 'ayân
Turdı şol dem gögsi üstünden hemân

Didi yigit yatma sen turgıl örü
Şol kemend ile elüm bagla girü

Ben 'Alî'yim kes başım ilt 'ammuğa
Kim vire bî-şek kızın 'ammuğ sağa

Ol sehâvet kânı ol hulk-ı latîf
Ol kerem sâhibi mürvetlü şerîf (Sehâvet-i İmâm Ali, b. 91-94)

1.3. Diğerkâmlığı

Fütüvvet ehli kimselerin bir diğer özelliği diğerkâm oluşudur. Cenk-nâmelerde Hz. Ali, Müslüman olsun yahut olmasın insanları yarı yolda bırakmayan, karşılık beklemeden yardım edip yeri geldiğinde onların yerine de düşünen, çıkar ve menfaatini önemsemeyen hassas yaradılışlı bir yiğit olarak karşımıza çıkar. Sülemî, fütüvvet gereklerini sıralarken "kişinin, dostlarını ve komşuların gözetmesi, onlara yardım etmesi"nden de söz eder (Ateş, 1977, s. 27). İbrahim Şükrî'nin *Kan Kalesi* cenginde Hz. Ali'nin bu ince düşünceli oluşuna vurgu yapılır. Hikâyenin başında Sa'd b. Ubâde'nin düğününe davet edilen Hz. Ali'nin, hediye olarak götüreceği bir şeyi olmadığı için üzüldüğü görülür. Eşi Hz. Fatıma, onun derdine ortak olur ve annesi Hz. Hatice'den kalan gerdanlığı hediye olarak vermesi için Hz. Ali'ye getirir. Hz. Ali, bu gerdanlığın Hz. Fatıma için ne denli kıymetli olduğunu düşünerek kabul etmez. Ganimet elde edip Sa'd'a hediye olarak getirebilmek için sefere çıkar ve çeşitli zorlukların ardından elde ettiği bütün ganimeti ona hediye eder:

Fâtıma didi eyâ cânım benim
Cân içinde 'âlî sultânım benim

Kaldı başa bir murassa' tavk hemîn
Vâlidem Hadîce'den ey şâh-ı dîn

Sen anı ilet aña çekme gamı
Ki artmasun bu gökleriñ veremi

Bu sözden 'Alî didi bârekallâh
Eyâ binti Resûl hoş mâşâ'allâh

Baņa lâyıq degildir ey dilârâ
Saņa lâyıq olanı virem aña

Hudâ tevfiķ iderse ben varayım
Ganîmetden aña alup geleyim (Kan Kalesi, b. 38-43)

Hz. Ali'nin diğerkâmlığı yalnızca Müslüman olanlara karşı değildir. Müellifi meçhul Hz. Ali-İfrit cenginde Hz. Ali, kendisine kan davası güden Ebu'l-Aşere ve çocuklarını korumak için İfrit ile mücadele eder. İfrit, Ebu'l-Aşere'nin kızını almaya gelirken Hz. Ali, hileyle kızın yerine geçerek gelin olur ve onları İfrit'ten kurtarır. Yine İfrit'in şehrini ve ganimetleri de onlara bağışlar:

'Alî eydür bir ögüt virem size
Tutarsañuz sebab ola ol kıza

Bu 'İfritden kurtıla ol kızınuz
Ak ola hem halk icinde yüziñüz

Bunlar eydür ne dir-iseñ turalum
İşbu işde saņa teslîm olalum

...

Siz getirüñ bir gelin tonın baņa
Kâbin eyleyüp beni virüñ aña (Hz.Ali-İfrit Cengi, b. 133-135-139)

1.4. Dürüslüğü

Fütüvvet sahiplerinin diğervasfı dürüslüğüdür. Sülemî, fütüvvetin "gereklerinden biri de her halde doğru olmaktır" (Ateş, 1977, s. 28) diyerek buna değinir. Tarsuslu Dâ'î de fetâ ehlinin bu özelliğini şöyle tarif eder: "Eli pâk ola vü dili pâk ola/ İşi pâk ola vü yolu pâk ola" (Köksal, 2019, s. 186). Hz. Ali cenk-nâmelerinde onun dost, düşman ayırmaksızın verdiği sözleri mutlaka yerine getirdiği, riyakâr davranmadığı, sözü doğru, güvenilir ve dürüst biri olduğu müşahede edilir. Ona güvenen kimseyi yarı yolda bırakmamıştır. Müslüman olmasını istediği kimselere, canına ve malına dokunmayacağına dair söz verir ve sözünü tutar. Yine Müslüman olmayanları da öldüreceğini söyler ve bu kararında asla geri adım atmaz.

Şükrî'nin Kan Kalesi cenginde Kahkaha'nın kızı rüyasında Hz. Muhammed'i görerek Müslüman olur. Hz. Ali, kıza, eğer kaleyi alabilirse onu Hz. Peygamber'e götüreceğine ve onunla nikâhlayacağına dair bir söz verir. Kale alınır ve Hz. Ali de sözünü unutmuyarak hikâyenin sonunda kızı, Hz. Peygamber'e götürür.

İnşâ'allâh feth iderem kal'ayı
Hak yolunda izhâr idem şu'leyi

Seni alup sag selâmet götürem
Ol habîb-i dü cihâna yitürem

İki cihân sultânı nikâhlaşın
Hoş devâyı derdine ol eylesün

Al nikâbı yüzine tur bunda sen
Nâ-mahrem oldıñ dahı gayrıya sen (Kan Kalesi, b. 965-968)

1.5. Fedakârlığı

Sülemî, "fütüvvetin esasında fedakârlık" olduğunu ifade eder (Uludağ, 1996, s. 259). Hz. Ali'nin bir diğer üstün vasfı, kritik anlarda inisiyatifi eline alması ve kendisini her şartta feda etmesidir. Selâsil Kalesi ve Kureyza Kalesi cenklerinde fedakârlık yaparak kendisi bizzat mancınığın içine girer. Cenk-nâmelerin başlangıç epizotunda zor durumda kalmış bir mazlum kişi yahut grup gelerek yardım ister. Yardım için ilk öne çıkan ise Hz. Ali'dir. Zira Sülemî'ye göre; "fütüvvet gereklerinden biri de garipleri sevmek ve onların hakkını yerine getirmektir" (Ateş, 1977, s. 29). Hz. Ali, Kahkaha Sultan cenginde, müminlerin esir düştüğünü duyunca öne çıkarak destur ister. Salsal-nâme'de gemiyi batırmak isteyen timsaha karşı Hz. Ali suya atlayarak müminleri kurtarır. Ejderha cenginde de Hz. Muhammed, ejderhanın zulmünü anlatır ve hangi yiğidin bu vazifeye talip olacağını sorar. Kimseden ses çıkmaz ve Hz. Ali söze girerek kendisinin buna talip olduğunu söyler:

Eytdi İlâh yârî kıl sen başa
Gâzîlerden kim cevâb vire aña

Kankı mü'min ejderhâyla güreşe
Meger Hak'dan bir 'inâyet erişe

'Ali eydür yâ resûl öyle dime
Ejderhâdan korkuban gussa yime

Nedir kim bir yılan heybeti
Yılan-çün yimeñüz gussa katı

Ejderhânın cengine ben varayın
Zülfikâr ile cigerin yarayın (Ejderha, b. 18-22)

1.6. Feraseti ve İlmî

Hız. Ali, feraseti, akılı, zekâsı ve üstün ilmiyle pek çok problemin üstesinden gelmiştir. Onun sahip olduğu zihin açıklığı, kuvveti ve kılıcıyla birleşir. Korkusuz oluşu, aklının geri planda kalışına sebep olmaz. Kibre kapılmadan düşünerek hareket eder ve bulduğu çözümler onu zafere götürür. Çođu defa sihir ve büyüleri ilmiyle bozar. Kan Kalesi cenginde tılsımlı Kan suyunu geçip kimsenin daha evvel bozamadığı büyü ve tılsımları çözer. Salsal-nâme ve Hâver-zemîn cenklerinde sihirli kaleleri yalnızca onun fethettiği görülür. Hız. Ali'nin cenklerde düşünerek hareket ettiğinin en belirgin kanıtı, kalabalık ordulara karşı kimliğini gizlemesidir. İfrit cenginde gelin kılığına bürünür. Kahkaha Sultan cenginde, kendisini bir silahşor; yine Kan Kalesi cenginde Akiye Ruc adında Horasanlı bir silahşor; Yemâme cenginde Ebû Tûrâb adında bir tacir olarak tanıtıp içlerine sızar ve onları alt eder. Hâver-zemîn cenginde de kendisini Gaşemşem adlı bir tacir olarak tanıtır ve düşmanların içine girer:

Söyledi ol dem Emîrû'l-Mü'minîn

Kim benim adım Gaşemşem'dir hemîn

Hem cihânı küştegânî tâcirem

Seyr idüp devr-i cihândan gelürem (Hâver-zemîn, b. 354-355)

...

Bu sebebden biz emîniz bu zemîn

Şimdi geldi bir sadâ ey şâh-ı dîn

Anda olan kelb ü kediniñ başı

Sen gelürken eylediler savaşı

Kal'ada pâdişâha irdi sadâ

Didi tılsım bozuldı orada (Kan Kalesi, 678-680)

1.7. Hoşgörülü Olması

Hız. Ali, düşmana karşı bile hoşgörülü ve anlayışlıdır. Selâsil Kalesi cenginde onun düşman Mâlik'e karşı hoşgörülü davranışları dikkat çekicidir. Mâlik'in güreş teklifini kabul eden Hız. Ali, onu yener ve hançeri boğazına dayar. Mâlik aman dileyince onu öldürmez. Çünkü Sülemî'nin belirttiği gibi "fütüvvet gereklerinden biri de kötülük edenı affetmektir" (Ateş, 1997, s. 90). Başka bir sefer yine güreş olur ve yine Mâlik aman dileyince onu öldürmez. Hız. Ali, yemeğini yediği kimseye düşmanlık edip zarar vermeyi kendi karakterine uygun bulmaz. Şükri'nin Kan Kalesi cenginde cariyenin getirdiği yemeği yediği için onlara dokunmayacağını bildirir:

Didi Haydar bunı sen mi getürdün

Yâ hod Melik ta'âmıydı yitürdün

Didi Melik ta'âmıdır efendim

Başa emr eyledi uş alugeldim

Didi ey câriye git söyle andan

Halâs oldılar anlar şimdi benden

Ta'âmını yidigimiz yire biz
Zarar itmeziz anlara biliş siz (Kan Kalesi, b. 242-245)

1.8. Hatasını Kabullenmesi

Fütüvvet ehli, yeri geldiğinde hatasını idrak edip kabullenecek kadar kemale sahiptir. Sülemî'nin vurguladığı fütüvvetin gereklerinden bir diğeri de "tövbeye sarılmak, sağlam bir iradeyle tövbeyi güzel yapmaktır" (Ateş, 1997, s. 31). Hz. Ali de neticede bir insandır ve bazen gaflete düştüğü görülür. Bu husus, ibret olması için Cenadil Kalesi gibi bazı cenklerde özellikle vurgulanır. Ejderha cenginde, Allah'ı anmayı unuttuğu için Zülfikar kesmez. Salsal-nâme'de de hata yaptığını fark edince hemen Allah'a dua edip af diler. Aden cenginde yiğitliğine güvenip kibir ve gurura kapılır ve oğullarını kurtaracağını söylerken "inşallah" demediği için başarılı olamaz. Hz. Ali hatalarını kabul ve tövbe ettiği vakit dua ve münacat eder, böylece muvaffak olur:

Kendüzini gördi anmadı Hak'ı
Dişle imdi hâli n'olur ey fakı

Çün yataga geldi anlar ol gice
Yatdılar oturmadılar ey hoca

Çün kazâ-yı âsumânî işledi
Yatdılar ikisi uyku başladı

Basdı gaflet bunları getdi mecâl
Geldi biş erle vezîr-i bed-fi'âl (Aden Kalesi, b. 259-262)

1.9. İyilikseverliği

Abdullah-ı Herevî fütüvveti, "başkalarının hatalarını görmezlikten gelmek, kötülük yapana gönül hoşluğu ile iyilik etmek ve Allah'tan başkasına iltifat etmemek şeklinde üç kısma ayırmıştır" (Uludağ, 1996, s. 259). Hz. Ali, herkese iyi düşünce ve tavırla yaklaşmış, kötülük edenlere dahi iyilikle muamelede bulunmuş, kimseye zalimce davranmamıştır. Zor durumda kalan herkesin imdadına koşmuş, kimseyi kırmamaya çalışmıştır. Salsal-nâme örneğinde de olduğu gibi bazı cenk-nâmelerin başında, mazluma yardım için Hz. Ali gitmiştir. Tursun Fakih'in Bahr-ı Umman ve Sanduk cenginde İslam ordusu zor durumdayken bile bir atlının ricasını geri çevirmemiş ve atlının annesinin arzusu için Düldül'ü de bırakarak oradan ayrılmıştır. Hâver-zemîn cenginde de Cemşid'in karısı kendisinden bir iyilik istemiştir. Hz. Ali, onun sandığını devlerin elinden kurtarabilmek için bir kuyuya inmiş ve Kara İfrit ile savaşarak sandığı Cemşid'in karısına geri getirmiştir:

Sandığı aldı o şîr-i dâdgâr
Kuyu dibine gelür ol şehriyâr

Na'ra urdı Şîr-i Yezdân ol zamân
Mîr Seyyâf ipi uzadır hemân

Kemend ile Haydar-ı Kerrâr-ı cân
Sandığı baglar çekerler ol zamân

Ba'd ez-ân yine emîrler turdılar
Şâh-ı Merdân'ı yukarı aldılar

Hatunı çağırıldı anda şâh-ı dîn
Sandığı teslim ider aña hemîn (Hâver-zemîn, b. 2627-2631)

1.10. Kanaatkâr Oluşu

Sülemî'ye göre; "fütüvvet gereklerinden biri de gözü tok ve gönlü geniş olmak", "kanaat etmek, aza razı olmaktır" (Ateş, 1977, s. 30-57). Neredeyse bütün cenk-nâmelerin bitiş epizotunda elde edilen ganimetlerin halka yahut fakirlere eşit şekilde taksim edilmesinden bahsedilir. Salsal-nâme metninde de görüldüğü gibi kendisine ganimet almaya tenezzül etmez:

Medîne halkı ganîmet üldiler
Hak Te'âlâ'ya şükürler kıldılar

Almadılar hiç Muhammed'le 'Alî
Cümlesin bezl eyledi anıñ velî

Aldılar hep cümle bay yohsul fakîr
Ganî oldılar mâla cümle hakîr (Salsal-nâme, b.303-305)

Cenk-nâmelerde Hz. Ali, açgözlü, hırslı, mala ve ganimete tamah eden bir kahraman değildir. Aksine çok aç olduğu zamanda bile düşmanın yemeğini yemez, ikram ettiği şarabı içmez. Sehâvet-i İmâm Ali cenginde o hariç tüm sahabeler yolda ekmek için kavga eder. Sahabeler, düşmanın ikram ettiği yemekleri büyük bir iştahla yerken, Hz. Ali onlara elini bile sürmez, yatağında bile uyumaz:

Gönderüp hoş dürlü ni'metler delîm
Gördi bunlar şâdumân oldu 'azîm

Dürlü ni'met yedi yârenler hemîn
Tatmadı hergiz Emîrû'l-mü'minîn

Bunlar anda ol gıce kıldı karâr
Yatmaz uyumaz kim ol Perverdigâr (Sehâvet-i İmâm Ali, b. 292-294)

1.11. Merhametli Oluşu

Sülemî'ye göre; "fütüvvetin gereklerinden biri de kötülüğü iyilikle karşılamak, kabahati cezalandırmamak" (Ateş, 1977, s. 25) yani şefkat (Ateş, 1977, s. 40), merhamet göstermektir. "Fütüvvet, insanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunmaktır" (Uludağ, 1996, s. 259).

Cenk-nâmelerde Hz. Ali, gücünü ve kılıcını asla mazluma doğrultmaz. Kadın ve çocuklara, hayvanlara, aman dileyene eziyet etmez. Cenk-nâmelerde onun merhametinin en fazla öne çıktığı metin, Sehâvet-i İmâm Ali'dir. Hz. Ali, canına kasteden, sonra da karşısında çaresiz ağlayan Maksur'u öldürmekten vazgeçerek onun derdine ortak olur. Hâver-zemîn cenginde Salsal'ın oğlu Serbal'i esir eder, ancak onu öldürmeyerek babasına geri gönderir. Selâsil Kalesi cenginde de Malik ile yaptığı güreşi kazanır ve Malik, kendisini öldürmemesi için ona yalvarır. Hz. Ali, aman dileyen birine kılıç değdirmeyecek kadar merhametlidir:

Sıçradı kodı bogazı üstüne

Turdı 'Alî Mâlik Ejder kasdına

Mâlik Ejder gözini açup görür

Kendiniñ hançer bogazında turur

'Alî der îmân getir yohsa başıñ

Kısa kıluram bu dem seniñ başıñ

Didi yâ 'Alî amân virgil başa

Cân u gönjülden mutî' olam saña (Selâsil Kalesi, b. 615-618)

1.12. Nefsine Hâkimiyeti

Sülemî der ki “fütüvvet gereklerinden biri de kulun, nefsinin ve fiillerini düşünmemesi ve yaptığı işten karşılık beklememesidir” (Ateş, 1997, s. 31). “Fetâ nefsinin arzularına karşı çıkan yiğittir. Nitekim “Fetâ nefis putunu kıran kişidir” denilmiştir. Fetâ iradesine hâkimdir; “Rabbi için nefsinin hasmıdır” (Uludağ, 1996, s. 259). Tarsuslu Dâ'î, “Dürlü dürlü şöreti kosañ gerek/ Hakkı tutup şehveti kosañ gerek” (Köksal, 2019, s. 154) diyerek fetâ ehlinin bu özelliğine dikkat çeker.

Cenk-nâmelerde Hz. Ali, Allah'ın emir ve yasaklarından gayrısına boyun eğmeyen, ne kadar zor şartlarda olursa olsun ibadetlerini aksatmayan, dilinden Allah zikrini düşürmeyen, takva ve güzel ahlak sahibi bir fütüvvet ehlidir. Kimsenin malında, namusunda gözü olmayan Hz. Ali, bu durumu, Kan Kalesi cenginde havuz başına su doldurmaya gelen bir cariyeye kendisi söylemektedir:

Didi Haydar var imdi suyu toldur

Görürsiñ ger yolunda togrı yoldur

Câriye ger hatun kızlar olursa

Tama' yokdur bize andan n'olursa

Tama' eylemeziz elin mâlına

İhânetle oturmazız yoluna

İşidince 'Alî'den işbu sözi

‘Akıl geldi başına düşdi yüzi (Kan Kalesi, b.170-173)

1.13. Sabrı

Sülemî, “fütüvvet gereklerinden biri de Allah’ın kendisi için düzenlediği hükme sabretmesidir” (Ateş, 1977, s. 78) diyerek insanın bir musibete uğradığı vakit şikâyet etmemesi, sabretmesine temas eder. Hz. Ali, sabırla ve düşünerek hareket eder. Yemâme cenginde oğullarının kaçırıldığını öğrenince bile “ya Sabûr” demiştir. Yine aynı hikâyede vezire, sabırlı olması konusunda nasihatlerde bulunmuştur:

Şâh-ı Merdân’ın ayagina düşer
Dir ‘Alî sabr eyle ey ehl-i hüner

Sakla sırrı eyleme agyâra fâş
Biz bularınla çıkalum başa baş

Şîr-i Hak sorar hâlin oğlanların
Didi ahvâli nedir ol cânların (Yemâme, b. 498-500)

1.14. Öfkesine Hâkim Oluşu

Sülemî’ye göre; “fütüvvet gereklerinden biri de insanın gazaptan son derece kaçınmasıdır” (Ateş, 1977, s. 73). “En büyük pehlivan öfkesini yenebilendir” hadisince Hz. Ali, cenk-nâmelerde soğukkanlılığını koruyan, acele etmeyen, uygun zamanı kollayan bir görünümüdür. En tahrik edici anlarda bile öfkesini kontrol edebilmektedir. Yemâme cenginde kendisine bir yumruk atıldığı, hakaret edildiği anda bile sakinliğini koruyup destur alınca ancak düşmanı öldürür:

Çün ‘Alî’niñ vasfın ol dem işidür
Şâh-ı Merdân’a tutup yumruk urur

Didi kim söyleme ayruk bu sözi
İşbu meclisden sürüñ bu yüzüzi

Ne kişidir ol ‘Alî kim söylediñ
Şâha karşı anı takdîr eylediñ (b. 444- 446)

...

Böyle didi yirine vardı yine
Sanki od düşdi ‘Alî’niñ cânına

Sâkin oldı yine tınmadı ‘Alî
Tanrı’niñ arslanıdır gerçek velî (Yemâme, b. 449-450)

1.15. Tevazuu

Sülemî, tevazuun da “fütüvvetin gereklerinden” olduğunu ifade eder (Ateş, 1977, s. 94). Cenk-nâmelerde Hz. Ali, kibre kapılıp insanları küçümsemez. Onların nasihat ve tavsiyelerini de dinler, etrafındaki kişilerle istişare ederek onlardan akıl alır. Mesela Aden Kalesi cenginde şehre nasıl girmeleri gerektiğini Amr-ı Meyye’ye danışır ve onun bu fikri tatbik edilir:

‘Alî eydür nice varalum aña

‘Amir eydür ben direm tâcir saña

Tâcirüz biz dimeyince çâre yok

Maslahat için olalım biz konuk

Şâh-ı Merdân didi sen bil bu işi

Tanışurken çıkdı şehrden bir kişi (Aden Kalesi, b. 143-145)

Sonuç

Türk edebiyatında manzum yahut mensur fütüvvet-nâmelere baktığımızda Hz. Ali’nin önemli bir yere sahip ve “fetâ”nın öncüsü olduğu müşahede edilir. Fütüvvet, Hz. Âdem ile başlamış ve en sonunda Hz. Muhammed’e, ondan da “vârisim”, “kardeşim” dediği Hz. Ali’ye intikal etmiştir. Hz. Peygamber tarafından onun şanı için söylenen “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr” (Ali’den başka yiğit, Zülfikâr’dan başka kılıç yoktur) sözündeki “fetâ”nın bugün sadece yiğit manasında kullanıldığı, anlamı daraltıldığı görülür. Makalede bu hususa dikkat çekilmiş ve Hz. Ali’nin fütüvvet ahlakının manzum Hz. Ali cenk-nâmeleri düzleminde takibi yapılmıştır.

Bu hususta manzum cenk-nâmeleri ele almamızın sebebi; onun bu tür metinlerde “yiğitlik”, “cesaret” vasfının daha fazla ön planda çıkmasıdır. Görüldüğü üzere Hz. Ali, manzum cenk-nâmelerde, sadece kaba kuvvetiyle hareket eden bir kahraman değildir. Cenk-nâmelere bütüncül bir bakış açısıyla baktığımızda onun yalnızca kılıcı ve cesaretiyle ön plana çıkmadığı, layık görüldüğü “fetâ” unvanının bütün gereklerini taşıdığı tespit edilmiştir. Hz. Ali’nin; âdil bir insan oluşu, cömertliği, diğerkâmlığı, dürüstlüğü, fedakârlıkları, feraseti, akli ve zekâsı, ilmi, hoşgörülü oluşu, hatasını idrak edebilmesi, iyilik yapmaya olan düşkünlüğü, kanaatkârlığı, vicdan ve merhameti, nefesine olan hâkimiyeti, sabrı, öfke ve gazaptan kaçınması, tevazuu ve daha pek çok üstün hasletleriyle gerçek bir fütüvvet lideri olduğu anlaşılmıştır. Elbette onun üstün fütüvvet ahlâkı bu kadarla sınırlı değildir. Bu da bizi fütüvvet-nâmeler ile cenk-nâmeler arasında bir bağlantının olabileceği sonucuna götürmüştür.

Fütüvvetin özü olan “kardeşlik/uhuvvet” konusunun kaynağı olan Gâdir-i Hum mevzuu; Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin “kardaş okuşmaları” (kardeş olduklarını ilan etmeleri) mevzuu; Hz. Ali’nin belinin Hz. Muhammed tarafından bağlanması, Hz. Ali’nin de teselsül hâlinde 17 kemerbestenin belini bağlaması mevzuu ve “sofra çekmek” (ziyafet vermek) bahislerinin manzum cenk-nâmelerde yer almadığı müşahede edilmiştir.

Fütüvvet-nâmelerde izah edilen Hz. Ali’nin üstün ahlâkına dair ibarelerin aslında cenk hikâyeleri içinde de var olduğu anlaşılmış ve kollektif olarak Türk kültür ve inancında Hz. Ali’nin değeri ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Ateş, S. (1977). *Tasavvufta fütüvvet*. A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aykaç, O. (2017). Hz. Ali-ifrit cenginin yeni bir nüshası. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, (15), 31-69.
- Bekki, S. ve Yalçın E. (2019). Bazı fütüvvetnameler ve şecerenameler ışığında Hz. Ali. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (90), 25-46.
- Kayaokay, İ. (2021). *Yeni bir nüsha ışığında eski Anadolu Türkçesi devri manzum Hz. Ali Cenknâmeleri: Beypazarlı Ma'âzoğlu Hasan, Selâsil Kalesi Cengi-Cenâdil Kalesi Cengi, Nakıboğlu Taceddin, Aden Kalesi Cengi, Şeyyâd İsâ, Salsâl-nâme (inceleme-metin-ıtkıbasım)*. DYB Yayınları.
- Kayaokay, İ. (2022). *14. Asrın yeni keşfedilen iki eseri: Yûsuf-ı Meddâh - Hikâyet-i Yemâme, Sehâvet-i İmâm 'Alî (inceleme-metin-ıtkıbasım)*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Kayaokay, İ. (2022). *Türk edebiyatında manzum Hz. Ali cenknâmeleri ve Diyarbakırlı İbrahim Şükrî'nin kıssa-i kan kal'ası ile hikâye-i hâver-zemin adlı mesnevileri*. DBY Yayınları.
- Köksal, M. F. (2019). *Manzum fütüvvetnâme, Tarsuslu Dâ'î*. Tüba Bilimler Akademisi.
- Köksal, M. F. ve Ayçiçeği, B. (2020). *İki fütüvvetnâme: Sabuncuoğlu Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi, Bursalı Hoca Cân fütüvvetnâmesi*. Ticaret Bakanlığı Yayını.
- Köksal, M. F. (2021). Fütüvvetnâmelere göre cerrahlık ve tabip Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (26), 426-447.
- Ocak, A. Y. (1996). Fütüvvet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.13, ss.261-263). TDV Yayınları.
- Onur, S. (2019). Ejderha destanının yeni bir neşri (Salur Kazan, Sarı Saltuk ve Hz. Ali'nin ejderhayla cenklerinin ilişkisi). *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (4), 687-723.
- Öz, M. (2013). Zülfikar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.44, ss.553-554). TDV Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). Kesikbaş destanının tespit edilen yeni bir nüshasına dair değerlendirmeler. *Usbık 3.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin E-Kitabı*, 362-373.
- Uludağ, S. (1996). Fütüvvet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.13, ss.259-261). TDV Yayınları.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. İlyas KAYAOKAY

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

